

„Tak piękna dla ludzkości wystuga”. Testament Michała Kazimierza Ogińskiego

Michał Kazimierz Ogiński – hetman wielki Wielkiego Księstwa Litewskiego, muzyk i kompozytor, poeta, autor librett operowych i teoretyk modernizacji wojska, to jedna z głównych postaci na arenie życia politycznego Polski w drugiej połowie XVIII wieku. Oddanie sprawom ojczyzny (mocno podkreślane przez Stanisława Staszica¹ i Jana Pawła Woronicza²) z jednej strony, a z drugiej własna twórczość artystyczna i z rozmachem tworzony dwór artystyczny w Słonimiu (celnie pokazany przez Tomasza Kajetana Węgierskiego³) budują obraz nietuzinkowej osobowości rozdartej między dwoma pasjami. W oczach ówczesnych sobie krytyków te dwa kręgi zainteresowań – praca polityczna i artystyczna – nie zyskiwały mu nazbyt wielu zwolenników. „Talenta nie pana, mina nie hetmana” – pisano drwiąco⁴. Zagłębienie się w teksty literackie epoki pozwala na budowanie dychotomicznego konterfektu⁵ opartego

¹ A. Zióntek, *Michał Kazimierz Ogiński jakom poeta. Kanon tekstów i problemy atrybucji*, „Pamiętnik Literacki” 2011, z. 4.

² Zob. A. Zióntek, *Jana Pawła Woronicza „Mowa na pogrzebie jaśnie wielmożnego Ogińskiego hetmana wielkiego litewskiego”*, „Szkiecy Podlaskie” z. 17-19, 2009-2010.

³ T. Kajetan Węgierski, *Do Ogińskiego, hetmana W. Lit.*; por A. Zióntek, *Ślady poetyckiego dialogu? Dwa wiersze – Tomasz Kajetana Węgierskiego i Michała Kazimierza Ogińskiego*, [w:] *Prywatne i publiczne w tekstach kultury. Studia*, red. A. Borkowski, A. Czyż, Siedlce 2017. Zob. też: A. Czyż, *Podlaska ojczyzna Tomasza Kajetana Węgierskiego*, [w:] *Rojny i gwarne blaski kultury. Literacka „varietas” i historyczne „multum” tekstów*, Siedlce 2019.

⁴ *Zagadki sejmu czteroletniego*. Teksty zebrali i ustalił E. Rabowicz, komentarz B. Krakowski, E. Rabowicz, do druku przygotował Jerzy Kowecki. Warszawa 1996, s. 183.

⁵ A. Zióntek, *Michał Kazimierz Ogiński w świetle piśmiennictwa XVIII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” t. VII, 2010-2011.

w znakomitej większości na skrajnych ocenach. Jedne wychwalają jego sukcesy militarne podczas konfederacji barskiej, inne je deprecjonują, nazywając bitwy „potyczkami”, a piętnują przegraną pod Stołowiczami⁶, w okresie Sejmu Wielkiego kpiąco wyrażano się o jego *Myślach o rzeczy wojennej* (1789), postulujących m.in. powstanie stutysięcznej armii i modernizację wyposażenia żołnierzy, by potem wspierać te projekty, ale wychodzące spod innego pióra⁷, zarzucano mu także roztrwonienie rodowej fortuny, zapominając jednakże o tym, iż przeznaczył ją głównie na formowanie i doposażenie wojska. Analogicznych „półprawd”, często wygłaszanych propagandowo przez politycznych przeciwników, byłoby więcej. Zwolennicy hetmana i obserwatorzy ówczesnego życia pamiętali jednak o budowie wielkiego kanału łączącego rzeki Jasiołdę i Szczarę wpadającą do Niemna, którego znaczenia nie sposób przecenić⁸, dostrzegali artystyczną wielkość Słonimia, żarliwy patriotyzm (mimo niektórych chybotliwych decyzji) oraz tragizm konsekwencji, które musiał ponieść ostatni z wielkich hetmanów.

Ostatnie lata życia Ogińskiego były pasmem upokorzeń. Już swój udział w konfederacji barskiej przypłacił koniecznością ucieczki z kraju (wrócił dopiero w 1774 r.) oraz sekwestrem dóbr poczynionym przez Katarzynę II. Ofiarowując księżnej Katarzynie Romanownie Daszkowej ziemię miasteczka Krugle nad Drucą, należącego do hetmana, miała powiedzieć:

Czuję się szczęśliwa – rzekła – że w twoje, księżno, ręce złożyłam tak wielkie dobra, których Ogiński, ich niewdzięczny posiadacz, był tak mało godzien⁹.

⁶ Trafnie ukazywał to Z. Boras, *Michał Kazimierz Ogiński i jego udział w Konfederacji Barskiej (1730-1800)*, [w:] *Powstania wielkopolskie XV/III-XX w.*, red. B. Polak, Koszalin 1999, s. 43-55.

⁷ Zob. A. Ziontek, *Michała Kazimierza Ogińskiego „Myśli o rzeczy wojennej”*, [w:] *Dzieje – wojsko – edukacja. Księga jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Bednarzak-Libera, J. Gmitruk, Warszawa 2010.

⁸ Kanał miał duże znaczenie handlowe, ale też i pokazał pewne możliwości w zakresie rozwiązań technicznych, które przekładały się wprost na gospodarkę i finanse. W ślady Ogińskiego poszedł Tyzenhauz, budując kanał łączący środkowy Bug z Prypecią. Zob. A. Jezierski, C. Leszczyńska, *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999, s. 92.

⁹ *Pamiętnik księżny Daszkow, damy honorowej Katarzyny II cesarzowej Wszechrosji*, tłum. E. Wassongowa, wstęp i oprac. W.A. Serczyk, Kraków 1982, s. 211.

Katarzyna z Potockich Kossakowska komentowała to, w liście do Pelagii Potockiej pisząc:

O hetmanie litewskim wszystko się sprawdziło; gdzie się zaś sam znajduje nikt dotąd nie wie i sama jaśnie wielmożna hetmanowa litewska. Dobra jaśnie wielmożnego hetmana mają być w sekwestrze; samej zaś [hetmanowej – A.Z.] dożywotnie mają być wolne. Kto się w czepku rodzi zawsze szczęśliwy. [...] to tylko najpewniejsza, że poczcivi wzdychają, a niepoczcivi się naśmiewają. Spełniły się słowa Pisma: „Sprawiedliwi prześladowani będą” [Mt 5, 10-12 – A.Z.]¹⁰.

Częściowe zagarnięcie majątku przez rosyjską carycę dawało niepokojący sygnał. Trudno było bowiem przewidzieć, czy na tym jednym akcie się zakończy i czy sprawdzą się słowa Kossakowskiej, mówiącej, iż majątek dziedziczny Aleksandry, żony Michała Kazimierza pozostanie nietknięty. Skrupulatnie dbająca o swe dobra hetmanowa nie chciała płacić tak wysokiej ceny za działalność męża. Ciążące na nim długi sprawiły więc, iż małżeństwo na gruncie oficjalnym rozstało się. Aleksandra osiadła w Siedlcach – rezydencji odziedziczonej po ojcu, Michale Fryderyku Czartoryskim, a Michał Kazimierz w Słonimiu. Sprzedane wcześniej dobra położone w mazowieckim Nieborowie pozwoliły na znaczną spłatę zadłużenia, ale wciąż istniejące niebezpieczeństwo nałożenia sekwestru na resztę ich wspólnej własności zadecydowało o osobnym życiu. Rozstania tego nie możemy jednak traktować jako faktycznej separacji, ale raczej jako efekt zapobiegawczych działań księżnej, która chciała ocalić rodzinny majątek. Pomimo tej „politycznej co do dóbr separacji”¹¹ – jak to określi Teodor Ostrowski w swych rękopiśmiennych gazetkach – małżonkowie widywali się systematycznie, razem uczestniczyli w rozmaitych

¹⁰ Katarzyna z Potockich Kossakowska, *List do Pelagii Potockiej, Warszawa 9 X 1771*, [w:] *Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej Kasztelanowej Kamieńskiej 1754-1800*, wydał K. Waliszewski, Poznań 1883, s. 138.

¹¹ T. Ostrowski, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972, s. 163; szerzej zob. A. Ziótek, „Na Siedle” Michała Kazimierza Ogińskiego, [w:] *Życie literackie i kulturalne Siedlec. Tradycja i współczesność*, red. E. Borkowska, K. Jastrzębska, J. Sawicka-Jurek, Siedlce 2013, s. 20-24.

uroczystościach wykraczających poza ścisły krąg rodzinny (oficjalnych i nieoficjalnych), bywali w swoich rezydencjach, urządzali w końcu przyjęcia na swoją cześć. Wgłębiając się w korespondencje małżonków, śmiało można zaryzykować stwierdzenie, iż Aleksandra pozostawała najbardziej oddaną Michałowi Kazimierzowi osobą¹².

Polityczne zawirowania w kraju miały swe odzwierciedlenie i w życiu hetmana. Raz czynnie działał w opozycji królewskiej, innym razem przy pomocy Stanisława Augusta starał się zbliżyć do kręgu carycy, w czym upatrywał możliwość odzyskania skonfiskowanych ziem. Często też zmieniał swoich najbliższych współpracowników i przyjaciół w zależności od bieżących potrzeb. Na początku lat 80. XVIII w. ponownie udał się w podróż, odwiedzając dwory monarsze w Niemczech, Belgii, Holandii i Anglii.

Gdy powrócił do Polski, w kraju trwały obrady Sejmu Wielkiego. Wziął udział w jego pracach, zgłaszając kilka projektów, zabierając głos, ale niewiele wskórał. W 1791 roku przybył do Siedlec, gdzie jego żona wyprawiła mu wielką galę imieninową, podczas której, w parateatralnym przedstawieniu, padał opis:

Michał Ogiński był Litwy hetmanem w tych fatalnych czasach, kiedy ojczyzna, jęcząc w przemocy, dzikiego Rusina słuchała woli. Był to mąż pelen przymiotów, nauk, talentów, kochał ojczyznę, lecz widząc ją bez ratunku opuścił tę ziemię, po której wolne nie mógł stawiać nogi, żył w obcym kraju szczęśliwej czekając pory. Niedługo, odezwał się w Polakach duch wolności. Zdeptali przemoc. Wrócił wnet do kraju, kochający ojczyznę hetman, i dopomógł do zupełnego jej uszczęśliwienia. Cnotą, mądrością i męstwem. Ojczyzna miała w nim Zamoyskiego, Chodkiewicza, Żółkiewskiego, Czarnieckiego, lecz wojny nie było¹³.

Było to zapewne jedno z niewielu kojących doświadczeń bohatera. W roku następnym zawiązała się konfederacja targowicka, za sprawą której

¹² Zob. A. Ziontek, *Z dziejów dworu artystycznego Aleksandry Ogińskiej. Część 1: Opisanie fety św. Michałka*, „Ogród” 2010, nr 1-2 (25-26).

¹³ Biblioteka Książąt Czartoryskich (Muzeum Narodowe w Krakowie), rkps. Ew 1947: „Księżna Aleksandra Ogińska. Wiersze ofiarowane i dedykowane księżnej lub też przez nią sygnowane”; pełna edycja w: A. Ziontek, *Z dziejów dworu artystycznego Aleksandry Ogińskiej...*, dz. cyt.

rozegrała się polsko-rosyjska wojna. Ogiński nie wziął w niej udziału, gdyż został odsunięty od władzy zwierzchniej nad wojskiem litewskim. Konfederaci natomiast skonfiskowali mu kolejne dobra. Aby oszczędzić resztkę, która mu została, Ogiński naiwnie zgłosił akces do tej konfederacji. Próbował też bronić swej buławy na sejmie grodzieńskim 1792 r., w czym z oddaniem pomagała mu księżna Aleksandra. Podjęte zabiegi nie zdały się na wiele. Toteż Michał Kazimierz sam zrzekł się buławy na rzecz swojego kuzyna – Michała Kleofasa Ogińskiego za cenę 300 000 złotych. Mimo to księżna pisała do króla, swego ciotecznego brata listy, próbując za wszelką cenę odwrócić tę sytuację.

Ogiński zaś, wyzbywając się niemalże całego majątku, który był rozprzedawany na poczet jego zadłużenia (mamy jednak w pamięci, iż nie chodziło o trwonienie fortuny, co wielokrotnie mu zarzucali badacze, ale pogłębiającą się kwestię pożyczek zaciąganych głównie na poczet militariów), osiadł w Hellenowie, podwarszawskiej rezydencji odziedziczonej po swej ciotce Helenie Ogińskiej. Toczył nieustanne pertraktacje z Repninem i Katarzyną II o zwrot przynajmniej części dóbr lub uzyskanie stałej pensji w zamian za ich utratę. Zdało się to nie na wiele, lecz starczało na utrzymanie w Hellenowie przynajmniej namiastki słonimskiego rozmachu artystycznego. Mimo tych targów i – wydawałoby się – konieczności przyjęcia uniżonej postawy wobec proszonego, Ogiński nie wyzbył się poczucia godności i nie godził się na złożenie przysięgi wierności w zamian za zwrócone dobra.

Ów Ogiński długo był wrogiem Rosji, niekiedy nawet jawnie przeciwko niej występował, a ostatnio – mimo że wiele Cesarzowej zawdzięczał otrzymując od niej ziemie na Białorusi, odmówił złożenia przysięgi na wierność¹⁴.

Zmarł 31 maja 1800 roku, na trzy miesiące przed planowaną ostatnią sentymentalną wyprawą w strony rodzinne. Pochowany został 11 czerwca, a mowę pogrzebową wygłosił Jan Paweł Woronicz. Mówił o człowieku wychowanym w duchu chrześcijańskim, patriotcie biorącym czynny udział w życiu politycznym ojczyzny i obywatelu, hojną ręką wspierającym wszelkie

¹⁴ Tamże.

przedsięwzięcia na rzecz kraju. Wspominał też jego korzenie i znakomitość obu rodów, z których bohater się wywodził (Ogińskich i Wiśniowieckich). Przede wszystkim jednak ta pogrzebowa oracja pokazywała hetmana jako symbol minionej już wolności, najlepszych jej cech i elementów. Woronicz wyzyskiwał z biografii zmarłego, bogatej w potknięcia, błędy i porażki te elementy, które stanowiły dla nich przeciwwagę, a które niemal nie były brane pod uwagę przez ówczesnych; zwłaszcza tych, którzy na bieżąco komentowali życie polityczne. Niejako tezą dla całego wywodu stało się zdanie:

Zgoła życie ś.p. Hetmana od młodości cnotliwe i nieskażone, w obywatelstwie czynne i użyteczne; w dokonaniu swoim bogobojne i chrześcijańskie; jest rękojmią jego niniejszej szczęśliwości, a dla was braterską przestrogą i nauką¹⁵.

*

Dzień przed śmiercią, 30 maja 1800 roku, Michał Kazimierz Ogiński spisał swój testament. Małżeństwo z Aleksandrą było bezdzietne, a sama księżna nie żyła już od dwóch lat, toteż beneficjentami legacji zostali jedynie służący i kilku urzędników. Jak głosi dokument, chodzi o te osoby, które:

[...] w różnych obowiązkach, tak przy mnie samym, jak w dobrach moich dali mi ciągle wierności i przychylności dowody, uczynić rozrządzenie, ażeby więc zasługa rzetelna prawdziwą miała nagrodę postanowiłem nieodzownie u siebie, aby każdy z sług moich pewny z majątku pozostać się mającego miał ubezpieczony udział [...].

Nie było więc jednego spadkobiercy. Do realizacji swej ostatniej woli Ogiński powoływał egzekutorów z nadzieją, „że tej tak pięknej dla ludzkości odrzucić nie zechcą wysługi”. Zgodnie z przyjętym zwyczajem wskazane zostały osoby, które cieszyły się nie tylko zaufaniem testatora, ale i pewnym prestiżem społecznym¹⁶. Byli nimi: Stanisław Soltyk – ulubiony bratanek biskupa

¹⁵ Cyt. za: A. Ziótek, *Jana Pawła Woronicza „Mowa na pogrzebie jaśnie wielmożnego Ogińskiego hetmana wielkiego litewskiego”*..., dz. cyt., s. 144.

¹⁶ Zob. B. Popiolek, *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009, s. 27.

Kajetana Sołtyka, wolnomularz, działacz konspiracyjny i więzień polityczny, Ludwik Szymon Gutakowski – późniejszy Prezes Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, Tomasz Wawrzecki – generał insurekcji 1794 r., a później, po pojmaniu Kościuszki, Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej oraz Antoni Lachnicki – członek Rady Narodowej Wielkiego Księstwa Litewskiego, prezydent m. Wilna. Każdy ze wskazanych egzekutorów był kawalerem Orderu Świętego Stanisława, trzech pierwszych posiadało także Order Orła Białego.

W testamencie Ogiński rozdysponował kwotę 20 800 czerwonych złotych, co daje równowartość 374 400 złotych polskich¹⁷. Jednostkowo legacje wahały się od 2000 do 200 czerwonych złotych. Nawet jednak ta najniższa suma miała niebagatelną wartość. Dla porównania wspomnijmy, iż pracujący na siedleckim dworze Aleksandry specjalnie sprowadzeni tkacze, ciesząc się dużą renomą Benedykt Mosser i Jean Georg Couler, dostawali w ramach miesięcznego wynagrodzenia 4 czerwone złote¹⁸. Gdyby założyć, że zarządca majątku Ogińskiego Haraburda dostawał pensję porównywalną, zapisana mu kwota 200 czerwonych złotych stanowiłaby równowartość 50 miesięcznych pensji.

Nie jest jednak wiadome, czy tak naprawdę był to realny majątek. Zajęte przez władze rosyjskie dobra nigdy nie wróciły oficjalnie do testatora. Z testamentu natomiast dowiadujemy się, iż te, co w jego rękach pozostawały, były zadłużone, a wymieniana służba też nie miała uregulowanych świadczeń. Ogiński zwracał się więc do egzekutorów i lokalnych władz, aby na drodze porozumienia udało się sprawnie zrealizować zapisy, tak by nie krzywdzić obdarowanych.

W dzień po spisaniu w Warszawie testamentu, Michał Kazimierz Ogiński zmarł, a 11 czerwca został pochowany na cmentarzu powązkowskim. Jeszcze przed pogrzebem, 5 czerwca został komisyjnie otwarty i odczytany

¹⁷ Zob. I. Ihnatowicz, A. Biernat, *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003, s. 89.

¹⁸ Zob. P. Ługowski, *Artysci i rzemieślnicy na usługach Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, [w:] *Zmierzch i świt. Stanisław August i Rzeczpospolita 1764-1795*, red. A. Antoniewicz, R. Kosińska, P. Skowroński, Warszawa 2015, s. 128.

testament. Stało się to w obecności urzędnika reprezentującego spadkobierców, gen. Michała Wielhorskiego (kuzyna testatora i przyjaciela ks. Józefa Poniatowskiego), Jana Michała Brzostowskiego oraz sekretarza powołanej komisji – Pieniążka. Dokument odczytano, „podpisy zmarłego zostały rozpoznane i potwierdzone przez komparentów, a zredagowane w języku polskim dyspozycje kodycyłowe zostały przedstawione przez rządowego tłumacza”¹⁹. Protokół w języku niemieckim został wpisany bezpośrednio pod testamentem.

*

Testament Michała Kazimierza Ogińskiego znajduje się w Archiwum Państwowym w Przemyślu w zespole Archiwum Zamku Leskiego Krasickich, sygn. 347. Obok niego znalazły się także testamenty Adama Brzostowskiego, kasztelana połockiego, i jego żony Genowefy z Ogińskich oraz Aleksandra Brzostowskiego, kasztelana mazowieckiego. Dokument, jak sygnalizowano wyżej, składa się z dwóch części: testamentu i wpisanego pod spodem protokołu z jego otwarcia. Zamieszczona poniżej edycja podaje dokument w pełnym brzmieniu.

Transkrypcję i przekład niemieckich partii tekstu zawdzięczam dr Adrianie Pogodzie-Kołodziejak (UPH), której serdecznie za tę współpracę dziękuję. Podziękowania za pomoc i zawsze życzliwe, koleżeńskie konsultacje kieruję także w stronę prof. Jacka Głazewskiego (UW).

¹⁹ Korzystam z przekładu dr Adrianie Pogody-Kołodziejak.

Testament Michała Kazimierza Ogińskiego

Archiwum Państwowe w Przemyślu, sygn.: 56/158/347. s. 61-73

Wir Friedrich Wilhelm von Gottes Gnaden Koenig von Preussen etc.
Thun hiermit Jedermann wem es zu wissen von noethen Kund,
dass Wir die von dem ehemaligen Gross-Feldherrn von Litthauen
Michael Casimir von Oginski am 30ten May 1800
errichteten Codicille, welche folgendergestalt lautet:

[My Friedrich Wilhelm z Bożej Łaski Król Prus etc.
Czynimy niniejszym każdemu, komu jest ta wieść konieczną,
że kodycył sporządzony przez dawnego wielkiego hetmana litewskiego
Michała Kazimierza Ogińskiego 30 maja 1800 roku,
brzmi w następującej formie:]

Przekonany zupełnie, iż dane od Najwyższej Istności Życie, wiecznym być nie może, że w dniu urodzenia mojego godzina śmierci naznaczoną została, niżeli przeto zbliżę się do tego momentu, korzystając z przytomności zmysłów moich, umyśliłem wczesne względem ustanowienia zasłużonej nagrody tym ludziom, którzy w różnych obowiązkach, tak przy mnie samym, jak w dobrach moich dali mi ciągle wierności i przychylności dowody, uczynić rozrządzenie, ażeby więc zasługa rzetelna prawdziwą miała nagrodę, postanowiłem nieodzownie u siebie, aby każdy z sług moich pewny z majątku pozostać się mającego miał ubezpieczony udział, do czego przystępując koleją dobrowolnie leguję²⁰ i na majątku moim ruchomym i nieruchomym zapisuję. Wielmożnym Ichmość Panom Jakubowi Marcinkiewiczowi czerwonych złotych dwa tysiące, Jędrzejowi Serwińskiemu czerwonych złotych tysiąc pięćset, Stanisławowi Pi[e]niążkowi czerwonych złotych tysiąc pięćset, Maciejowi Bielawskiemu czerwonych złotych tysiąc, Karolowi Ganczowi czerwonych złotych pięćset, Karolowi Staeberle czerwonych złotych pięćset, Antoniemu Deryanowi czerwonych złotych pięćset, Jerzemu Rychterowi czerwonych złotych pięćset, Janowi Boye czerwonych złotych tysiąc, Antoniemu Baurowi czerwonych złotych pięćset, Janowi Kulikowskiemu czerwonych złotych trzysta, Grzegorzowi Sienkiewiczowi czerwonych złotych pięćset, Antoniemu Frederowiczowi czerwonych złotych dwieście, Aleksandrowi Woznicy czerwonych złotych dwieście, Janowi Krześlińskiemu czerwonych złotych dwieście, Janowi Osmolskiemu czerwonych złotych dwieście, Ludwikowi

²⁰ legować – zapisać w testamencie.

Piotrowskiemu czerwonych złotych sto, Franciszkowi Porzyckiemu czerwonych złotych dwieście, Michałowi Kwiatkowskiemu czerwonych złotych dwieście, Jakubowi Charlemond czerwonych złotych trzysta, Haraburdzie gubernatorowi²¹ czerwonych złotych dwieście.

Drugim zaś wszystkim służącym moim w ogólności w kordonie tutejszym będącym, a wyżej nie wyszczególnionym, każdemu osobną pensję dwuletnią, tak jak dotąd byli płatnymi naznaczam. Że zaś przez nieregularny wchód intrat moich nie tylko służącym moim kilkomiesięczne pozalegały laffy²², ale nawet niektóre najpierwsze potrzeby życia opłaconymi nie są, wkładam więc najpierwszy na Jaśnie Wielmożnych egzekutorów²³, niżej przeze mnie wymienić się mających. Obowiązek aby oni zniósłszy²⁴ się z rządem miejscowym o wypłacanie naznaczonych przeze mnie legacyi, tudzież oddaniu laff zaległych, jako też zaspokojeniu długów kuchennych, kredensowych, stajennych, pałacowych i rzemieślniczych, z najpierwszych funduszków, sprzętów i rzeczy spieniężyć się mogących, dopełnili wypłatę, i o to jak najmocniejszego dolożyli starania.

W tym więc zamiarze na egzekutorów tego testamentu Jaśnie Wielmożnych Sołtyka²⁵ ex po[d]stolego koronnego i Ludwika Gutakowskiego²⁶ bywszego podkomorzego wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego nominuję i upraszam w nadziei, że tej tak pięknej dla ludzkości odrzucić nie zechcą wysługi. Upraszam razem najwyższej władzy tutejszej krajowej, pod której rządem niniejszy czynię testament, aby pomienionych sług moich, od wszelkiego sukcesorów moich zasłaniała prześladowania przez udział swojej pomocy i wsparcia. Zachowuję jednak wolność dla siebie poprawienia,

²¹ gubernator – administrator majątku.

²² lafa/laffa – z tureckiego, pieniądze wypłacane służącym.

²³ egzekutor – wykonawca testamentu.

²⁴ znieść się – porozumieć się.

²⁵ Stanisław Sołtyk (1752-1833) – syn Macieja, kasztelana warszawskiego, bratanek bpa Kajetana Sołtyka, poseł na Sejm Wielki, podstoli wielki koronny, starosta olsztyński, jeden z najczynniejszych współtwórców i propagatorów Konstytucji 3 Maja, działacz konspiracyjny, więzień polityczny, senator-wojewoda Królestwa Polskiego, wolnomularz, kawaler Orderu Świętego Stanisława i Orderu Orła Białego.

²⁶ Ludwik Szymon Gutakowski (1738-1811) – szambelan Jego Królewskiej Mości, konsyliarz Rady Nieustającej, poseł sejmowy, członek Rady Najwyższej Narodowej, Prezes Rady Stanu i Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego, prezes Senatu i senator-wojewoda Księstwa Warszawskiego, prezes Izby Najwyższej Wojennej i Administracji Publicznej, asesor sejmiku powiatowego warszawskiego, członek Komisji Edukacji Narodowej, kawaler Orderu Świętego Stanisława, Orderu Orła Białego oraz Złotego Krzyża Orderu Legii Honorowej.

odmienienia lub zupełnie zniszczenia tej ostatniej woli mojej, a teraz one najjaśniejszej regencji²⁷ składam, którą przy zupełnych utworzywszy zmysłach, takową własną podpisuję ręką.

Dan w Warszawie dnia 30 miesiąca maja 1800 roku.

Michał Kaz[imierz] Ogiński

Przekonany zupełnie, iż dane od najwyższej Istności życie wiecznym być nie może, że w dniu urodzenia mojego godzina śmierci naznaczoną została, niżeli przeto zbliżyć się do tego momentu, korzystając z przytomności zmysłów moich, umyśliłem wczesne, względem ustanowienia zasłużonej nagrody tym ludziom, którzy w różnych obowiązkach tak przy mnie samym, jak w dobrach moich, dali mi ciągle wierności i przychylności dowody uczynię rozrządzenie. Żeby więc zasługa rzetelna prawdziwą miała nagrodę, postanowiłem nieodzownie u siebie, aby każdy z sług moich pewny z majątku pozostać się mającego, miał ubezpieczony udział, do czego przystępując, kolejną dobrowolnie leguję i na majątku moim ruchomym i nieruchomym, w Wielkim Księstwie Litewskim leżącym zapisuję wielmożnemu Szukiewiczowi stolnikowi słonimskiemu czerwonych złotych tysięcy, wielmożnemu Szumowiczowi regentowi słonimskiemu czerwonych złotych tysięcy pięćset, wielmożnemu Laskowiczowi prezydentowi lidzkiemu czerwonych złotych tysięcy, wielmożnemu Szpakowskiemu gubernatorowi telechańskiemu czerwonych złotych pięćset, Konopce kapitanowi czerwonych złotych tysięcy, Pelikanowi murgrabiemu słonimskiemu czerwonych złotych pięćset, Kołatajowej pułkownikowej czerwonych złotych trzysta, Czechowskiemu czerwonych złotych dwieście, Janczarnemu murgrabiemu telechańskiemu czerwonych złotych dwieście, Skórzewskiemu lowczemu czerwonych złotych pięćset, Krasuskiemu komornikowi czerwonych złotych pięćset, Wilskiemu adwokatowi czerwonych złotych pięćset, Bielawskiemu murgrabiemu w Grodnie czerwonych złotych dwieście, Dąbrówce rachmistrzowi czerwonych złotych dwieście, Leszczyńskiemu rachmistrzowi czerwonych złotych dwieście, Kamińskiemu rachmistrzowi czerwonych złotych dwieście, Szumowiczowi archiwisście czerwonych złotych dwieście.

Drugim zaś wszystkim służącym będącym na rejestrze w Słonimie i Telechanach, a wyżej nie wyszczególnionym, każdemu osobno pensją

²⁷ regencja – tu: pruska jednostka administracyjna.

dwóch letnią, tak jak dotąd byli płatnymi naznaczam. Na egzекutorów tego testamentu Jaśnie Wielmożnych Tomasza Wawrzeckiego²⁸ chorążego wielkiego Wielkiego Księstwa Litewskiego, kawalera orderów polskich i Antoniego Lachnickiego²⁹ chorążego wileńskiego, nominuję i upraszam, w nadziei, że tej tak pięknej dla ludzkości odrzucić nie zechcą wysługi. Upraszam razem najwyższej władzy tamtejszej krajowej, pod której rządem dobra moje litewskie leżą, aby pomienionych przyjaciół i sług moich od wszelkiego sukcesorów moich zaslaniała prześladowania, przez udział swojej pomocy i wsparcia.

Zachowując jednak wolność dla siebie poprawienia, odmienienia lub zupełnie zniszczenia tej ostatniej woli mojej, którą przy zupełnych utworzywszy zmysłach, takową tak ważną więc chcę jak gdyby księgami publicznymi przyznana była. Dlatego onę w obecności uproszonych wielmożnych pieczętarzy własną podpisuję ręką.

Dan w Warszawie miesiąca maja trzydziestego dnia roku tysiąc ośmsetnego.

Michał Kaz[imierz] Ogiński

Ustnie i oczywiście uproszony pieczętarz do tej dyspozycyjnej legacyjnej transakcji przez Jaśnie Wielmożnego Michała Kaz[imierza] Ogińskiego, na rzecz służących swoich uczynionej podług prawa podpisuję się

Casimirus Rzewuski³⁰

Ustnie i oczywiście proszony pieczętarz do tej dyspozycji legacyjnej jak w śrzedzinie³¹ wyrażono podpisuję się

Antoni Trębicki³²

²⁸ Tomasz Wawrzecki (1759-1816) – minister prezydujący w Komisji Rządowej Sprawiedliwości Królestwa Polskiego, chorąży wielki litewski, podkomorzy kowieński, generał insurekcji 1794 r., a po pojmaniu Kościuszki od 10 X do 16 XI 1794 r. Najwyższy Naczelnik Siły Zbrojnej Narodowej. Kawaler Orderu Świętego Stanisława, Orderu Orła Białego, odznaczony także złotą obrączką Ojczyzna Obrońcy Swemu.

²⁹ Antoni Lachnicki (1756-1819) – członek Rady Narodowej Wielkiego Księstwa Litewskiego, prezydent m. Wilna, lustrator miast w pow. trockim, kowieńskim i wileńskim, chorąży pow. wileńskiego, prezydent Sądu Głównego I Departamentu gub. wileńskiej, szambelan dworu królewskiego, kawaler Orderu Świętego Stanisława i Orderu Świętej Anny II kl.

³⁰ Kazimierz Rzewuski (1750-1820) – szambelan Stanisława Augusta Poniatowskiego, pisarz polny koronny, szef 5 Regimentu Piechoty Koronnej, poseł na Sejm Czteroletni, członek konfederacji Andrzeja Mokronowskiego, starosta żydaczowski i urzędowski, członek Departamentu Wojskowego Rady Nieustającej, wolnomularz, kawaler Orderu Świętego Stanisława, Orderu Orła Białego, kawaler maltański.

³¹ w śrzedzinie – sens: w środku, w treści testamentu.

³² Antoni Trębicki (1765-1834) – prawnik, poseł inflancki na Sejm Czteroletni, pisarz, pamiętnikarz i działacz Kuźnicy Kollatajowskiej, pionier techniki rolnej, założyciel manufaktury maszyn

[Protokół z otwarcia testamentu]

Datum Warszawa 5ten Juni 1800.

In dem heutigen zur Publikation des von dem hier selbst verstorbenen Herrn Feldherrn Oginski verlassenen und von der hiesigen Koeniglichen Regierungs-Deputation am 30ten vor. Mon. Angenommenen Testaments, oder Codicille erschienen erlassener Vorladung zufolge

1. der Herr General Michael von Wielhorski
2. statt des mit vorgeladenen Starosten Brzoztowski, dessen Herr John Michael Brzoztowski
3. der Herr Criminal Rath Resteiner als ex officio constituirter Mandatarius für die abwesenden Erben, und
4. der zwar nicht vorgeladene Secretair Pinązek und gewaertigten, dass mit der Publication vorgegangen werden solle.

Denensaemtlichen Comparenten wurde hierauf die dem Subscripto ex Arituirextradirte letztwillige Dispositio vorgelegt und wurden von ihnen die darauf befindlichen 3. Siegel als richtig und unverlezt recognoscirt. Hierauf wurde zur Eröffnung der gedachten Disposition, welche folgende Ueberschrift hat In diesem Couvert find die von dem Feldherrn Oginski verfaeste Codicille, in dessen Gegenwart eingesiegelt und mit zewy Regierungs Siegeln zugleich bedrukt vorgegangen und das Couvert dergestalt eröffnet, dass die äussern Siegel unverlezt geblieben In diesem Couvert fanden sich

- a. das von der gedachten Königlichen Regierungs Deputaion, ueber die Annahme der von dem Herrn Defuncto uebergebenen Codicille, aufgenommene Protocoll vom 30ten vorigen Monat nebst
- b. der polnische Uebersetzung davon. Sodann
- c. ein Codicill in polnischer Sprache, welches die Vermaechtnisse für die in Litthauen sich aufhaltende Dienerschaft enthaelt, ebenfalls de dato Warschau den 30ten May
- d. ein Codicill in derselben Sprache, die Vermaschtnisse für die hiesige Dienerschaft etc. enthaltene de dato Warschau den 30ten May Die Unterschriften des Defuncti, wurden von denen Comparenten richtig und ihnen wohlbekannt rocognoscirt, und ihnen darauf die in polnischer Sprache verfassten codicillerische Dispositionen der Verstorbenen durch den dazu

rolniczych w Łomnie, postulator utworzenia wyższej szkoły rolniczej, przystąpił do konfederacji targowickiej, później zaś zgłosił akces do insurekcji 1794 r., wolnomularz.

adhibirten Regirungs Dollmetscher Noak deutlich und langsam vorgelesen: guo facto die gedachten Comparentenerklaerten, gegenden Inhalt der Dispositionen in Ansehung der vermachten Legate vor jetzt nichts zu erinnern zu haben, behielten sich aber ihre dies falsigen Antrage, so wie auch die Abgebung der Erbeserklaerung in der gesezlichen Frist bevor, baten hierauf ihnen saemtlich, vidimirte <...> der Dispositionen mittheilen zu lassen: womit denn dieser Actus publicationis und gegenwaertiges Protocoll geschlossen, lezteres auch auch von denen sub Nr. 1. 2. et 3. genannten Comparanten, nach geschehener Vorlesung und Genehmigung unterschrieben worden.

Bibliografia

Źródła:

Opisanie fety św. Michałka. Biblioteka Książąt Czartoryskich (Muzeum Narodowe w Krakowie), rkps Ew 1947: „Księżna Aleksandra Ogińska. Wiersze ofiarowane i dedykowane księżnej lub też przez nią sygnowane”.

[*Testament Michała Kazimierza Ogińskiego*]. Archiwum Państwowe w Przemyślu, Archiwum Zamku Leskiego Krasickich, sygn. 347.

Zagadki sejmu czteroletniego, teksty zebrał i ustalił E. Rabowicz, komentarz B. Krakowski i E. Rabowicz, do druku przygotował J. Kowecki, Warszawa 1996.

Pamiętnik księżny Daszków, damy honorowej Katarzyny II cesarzowej Wszęchrosji, tłum. E. Wassongowa, wstęp i oprac. Władysław A. Serczyk, Kraków 1982.

Listy Katarzyny z Potockich Kossakowskiej Kasztelanowej Kamińskiej 1754-1800, wydał K. Waliszewski, Poznań 1883.

T. Ostrowski, *Poufne wieści z oświeconej Warszawy. Gazetki pisane z roku 1782*, oprac. R. Kaleta, Wrocław 1972.

Opracowania:

Boras Z., *Michał Kazimierz Ogiński i jego udział w Konfederacji Barskiej (1730-1800)*, [w:] *Powstania wielkopolskie XVIII-XX w.*, red. B. Polak, Koszalin 1999.

Czyż A., *Podlaska ojczyzna Tomasza Kajetana Węgierskiego*, [w:] *Rojny i gwarny blask kultury. Literacka „varietas” i historyczne „multum” tekstów*, Siedlce 2019.

Ihnatowicz I., Biernat A., *Vademecum do badań nad historią XIX i XX wieku*, Warszawa 2003.

Jeziński A., Leszczyńska C., *Historia gospodarcza Polski*, Warszawa 1999.

Ługowski P., *Artysci i rzemieślnicy na usługach Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, [w:] *Zmierzech i świt. Stanisław August i Rzeczpospolita 1764-1795*, red. A. Antoniewicz, R. Kosińska, P. Skowroński, Warszawa 2015.

Popiolek B., *Woli mojej ostatniej testament ten... Testamenty staropolskie jako źródło do historii mentalności XVII i XVIII wieku*, Kraków 2009.

Ziontek A., *Jana Pawła Woronicza „Mowa na pogrzebie jaśnie wielmożnego Ogińskiego hetmana wielkiego litewskiego”*, „Szkice Podlaskie” z. 17-19, 2009-2010.

Ziontek A., *Michał Kazimierz Ogiński jakom poeta. Kanon tekstów i problemy atrybucji*, „Pamiętnik Literacki” 2011, z. 4.

Ziontek A., *Michał Kazimierz Ogiński w świetle piśmiennictwa XVIII wieku*, „Wschodni Rocznik Humanistyczny” t. VII, 2010-2011.

Ziontek A., *Michała Kazimierza Ogińskiego „Myśli o rzeczy wojennej”*, [w:] *Dzieje – wojsko – edukacja. Księga jubileuszowa profesora Henryka Hermanna w 70. rocznicę urodzin*, red. M. Bednarzak-Libera, J. Gmitruk, Warszawa 2010.

Ziontek A., *„Na Siedlce” Michała Kazimierza Ogińskiego*, [w:] *Życie literackie i kulturalne Siedlec. Tradycja i współczesność*, red. E. Borkowska, K. Jastrzębska, J. Sawicka-Jurek, Siedlce 2013.

Ziontek A., *Ślady poetyckiego dialogu? Dwa wiersze – Tomasza Kajetana Węgierskiego i Michała Kazimierza Ogińskiego*, [w:] *Prywatne i publiczne w tekstach kultury. Studia*, red. A. Borkowski, A. Czyż, Siedlce 2017.

Ziontek A., *Z dziejów dworu artystycznego Aleksandry Ogińskiej. Część 1: Opisanie fety św. Michałka*, „Ogród” 2010, nr 1-2 (25-26).

Streszczenie: Michał Kazimierz Ogiński (1730-1800) – hetman wielki litewski, muzyk, wirtuoz gry na harfie i skrzypcach, kompozytor oper, autor librett i poeta, to jedna z najważniejszych postaci życia politycznego w Polsce 2 połowy XVIII wieku. Tekst niniejszy skupia się na burzliwych losach bohatera, którego dobra były konfiskowane przez carycę Katarzynę II i konfederację targowicką. Głównym jego ogniwem jest edycja testamentu hetmana, spisane na dzień przed śmiercią, 30 maja 1800 roku, odnalezione przez autora artykułu w Archiwum Państwowym w Przemyślu. Podawany do druku dokument składa się z dwóch części, pierwszą jest sam testament, drugą zaś protokół z jego otwarcia, które nastąpiło 5 czerwca 1800 r., sześć dni przed pogrzebem hetmana. Jan Paweł Woronicz, głosząc mowę pogrzebową nad trumną Ogińskiego, przedstawiał go jako wielkiego patriotę oraz symbol dawnej wolności i świetności Rzeczypospolitej. Wskazywał także na jego wielką dbałość o stan chłopski i swoich pracowników. Testament jest

doskonałym potwierdzeniem tej tezy, wszak zdecydowana większość legacji dotyczyła pracowników i służących hetmana.

Słowa kluczowe: Michał Kazimierz Ogiński, konfederacja targowicka, testament, Siedlce

“Tak piękna dla ludzkości wystuga”. A will of Michał Kazimierz Ogiński

Summary: Michał Kazimierz Ogiński (1730-1800) – the great Lithuanian hetman, musician, virtuoso of the harp and violin, operas composer, librettos’ author and a poet is one of the greatest persona on the political scene of Poland in 2nd half of XVIIth century. This text concerns eventful life of Ogiński’s whose demesne was confiscated by Catherine of Russia II and Confederacy of Targowica. Main interest of this text is a hetman’s will written just a day before his death which was 30 th May 1800. The will was found by the article’s author in National Archives in Przemysł. The document consists of two parts: a will and a record of opening which was 5th June 1800 – six days before the hetman’s funeral. Jan Paweł Woronicz who gave a funeral speech, portrayed Ogiński as a great patriot and a symbol of former freedom and brightness of the Republic of Poland. Woronicz pointed also that Ogiński took a great care of peasants and servants. The fact that Ogiński in his will mentioned about his workers and servants is a proof of Woronicz’s thesis on Ogiński. [Translated by Marta Kalinowska-Korzeb].

Keywords: Michał Kazimierz Ogiński, targowicka confederation, testament, Siedlce

